

O ODNOSU

I DEMOKRACIJE – SKICA

Hans Vorländer

*Institut für Politikwissenschaft,
Technische Universität Dresden*

Osvrt

I populizmu i demokraciji središnja je referentnost pojam naroda.* Zbog toga je njihov međusobni odnos problematičan. Populizam bi se mogao tumačiti tako kao da se tek u njemu ozbiljuje demokracija. Kao što znamo, ona se temelji na suverenosti naroda. Uobičajenija je međutim pretpostavka da populizam ugrožava demokraciju u njezinoj srži te da je na koncu i razara. Dakle populizam može biti izazov demokraciji da ispuni svoje vlastito obećanje. Ali populizam može predstavljati i patološku stranu demokracije. Stoga nije čudo što ga smatraju hidrom koja u različitim kontekstima prijeteći uzdiže svoju svagda novu glavu. Međutim populizam bi mogao biti i pojava koja je prirodjena demokraciji. Posve neovisno o činjenici da pojam populizma u akademskom diskursu i znanstvenoj analizi ima krajnje negativnu konotaciju, valja priznati da politologija nije dala niti analitički koncept niti dostatno razjašnjenje pojma,

tako da se odnos populizma i demokracije i dalje smatra nerazjašnjenim.

U *common sense* govora o populizmu spada i uputa na desni ili desno ekstremni populizam u Europi. Ponekad i pojedine političare nazivaju populistima, svejedno na kojoj su strani političkoga spektra. Povijesne su studije dovodile pojam populizma i u druge konstelacije, u kojima su se pojavljivali pokreti ili stranke kojima je atestiran “populistički” karakter. Tako se, prema studijama posljednjih godina, razlikuju tri “vala populizma”: agrarni, latinskoamerički i populizam nove desnice. Prvi vuče porijeklo iz ruskoga intelektualnog pokreta narodnjaka u 19. stoljeću, ali istodobno je populistički fenomen bio i agrarni pokret u Sjevernoj Americi, koji se ujedinio u *People's Party*. Latinskoameričke varijante procvjetale su prvenstveno 1940-ih i 1950-ih godina i povezale se s autoritarnim režimima u Argentini i Brazilu, Peronovim i Vargasovim. Od 1970-ih go-

* The good, the bad, and the ugly: Über das Verhältnis von Populismus und Demokratie – Eine Skizze.

dina ojačali su pokreti nove desnice u raznim europskim državama te u anglo-američkome svijetu. Otada se populizam sve više i više dovodi u vezu s desnim strankama. Neke od njih otvoreno su antidemokratske, dok druge skrivaju svoje antidemokratsko držanje iza fasade građanske pristojnosti. Neke desne stranke pozicioniraju se kao antimigrantske stranke, druge nastupaju kao prosvjedne stranke i privlače relativno širok krug birača. Većina tih stranaka, primjerice Austrijska liberalna stranka, Sjeverna liga Italije, Lista *Pim Fortuyn* u Nizozemskoj, Nacionalna fronta u Francuskoj, imale su ili imaju karizmatične vođe koji su znali, odnosno znaju mobilizirati pristalice i integrirati ih u svoje stranke. Istodobno se populizam nove desnice obraća ksenofobima, rasistima i nacionalistima, oslanjajući se na teme kao što su migracija, porezi i kriminalitet.

Kako god se ocijene povijesno različite varijante populizma, čini se da postoji pet obilježja koja populizmu daju specifičnu strukturu. Prvo, populizam se semantički većinom poziva na "narod" i/ili na "maloga čovjeka". Drugo, on koristi temeljnu razliku između "mi" i "oni", na koju je usmjerena cijela retorika populizma. Treće, "oni" znači establišment, politička klasa ili elita. Time populizam živi od efekta antiestablišmenta, odnosno antielite. Četvrto, on živi od tvrdnji o homogenosti: socijalne, ekonomske, kulturne ili političke razlike nestaju u kolektivnim singularima "narod" i "mali čovjek". Tvrdnja o homogenosti istodobno korespondira s – namjernim – efektom isključenja, separiranja drugoga i razlike između "njih" i "nas". Peto, populizam uspostavlja strukturu pokreta vođe i sljedbe.

Međutim spomenuti i više formalni strukturni elementi populizma ne infor-

miraju nas o odnosu populizma i demokracije. Prvenstveno je Margaret Canovan svojim studijama o historijskim pojavnim oblicima populizma pridonijela promjeni ocjene da je populizam *per se* opasnost za demokraciju, znak njezine degeneracije. Za nju je (1981; 1999), posve oprečno toj uobičajenoj pretpostavci, populizam pozitivan izazov demokraciji. Ona obrazlaže da se demokracija temelji na odnosu napetosti, koji populistički pokreti povremeno razrješuju. Tamo gdje se demokracije ukružuju, populizmi ih opet pokreću. Institucijski stabilizacijski mehanizmi sučeljavaju se s dinamičnim elementima pokreta, popularnim strujanjima. Canovan iz povijesti populizma izvodi povijesno posve ispravan zaključak da su populistički pokreti postojali i na političkoj desnici i na političkoj ljevici. Time u prvi plan dolazi alternativno tumačenje koje populizam izvlači iz njegova konzervativnoga, nativističkoga ili rasističkoga kuta. Tako populizam dobiva obilježje radikalnoga političkog pokreta, takozvanoga *grass roots* strujanja, koje ukruženoj demokraciji udahnuje novi život. Populizam postaje vitalnim, oživljujućim elementom demokracije i može se, prema Michaelu Oakeshottu, shvatiti kategorijalno kao "redemptive politics of faith". Populizam "čisti" onu demokraciju kojoj prijete opasnost da u svojim predstavničkim strukturama postane nepokretna. Populizam se, prema tome, mora shvatiti kao element i oblik izravne i participacijske demokracije. On u svakome slučaju postiže efekt koji se, prema Canovan, sastoji od opsežnoga uključenja i više responzivnosti elita, čime demokratskome sustavu omogućuje širok, integracijski konsenzus.

Canovan time nedvojbeno osvježava pogled na fenomen populizma. Ipak,

njezin teorijski pristup ostaje isto tako ambivalentan kao što je i sam populizam. Proglašavajući populizam snagom demokratskoga obnavljanja, ona pokazuje da je inspirirana njegovim progresivnim varijantama. To, doduše, povijesno nije pogrešno, kao što pokazuje pogled na *People's Party* u SAD-u na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kao i na *Bull Moose Movement* Theodora Roosevelta, ali iz toga zaključiti da je populizam element neposredne i participacijske demokracije, može se jedino po cijenu isključivanja svih drugih populizama. Tome treba dodati još jedan prigovor: čini se da populizam ima u najboljem slučaju instrumentalni, a ne načelno pozitivan odnos prema institucijama i arenama institucionalizirane demokracije. Njemu je jedino važno poslužiti se svim mehanizmima izravnoga utjecaja na politiku kako bi angažirao "narodnu volju", koju traži za sebe i proglašava svetom. Na koncu, osobito u najnovije vrijeme, povijest populističkih pokreta pokazuje da se populisti ne odlikuju snažnim poštovanjem demokratskih institucija. Nepovjerenje i otpor izražavaju se upravo prema demokratskim ustanovama i postupcima, kao i njihovim odlukama. Time institucije dobivaju u najboljem slučaju taktičku vrijednost, jer služe samo tome da se postigne populistička nakana. Ne priznaje se racionalizirajuća i legitimirajuća inherentna vrijednost demokratskih institucija i postupaka. Canovan prebrzo poravnava razliku između demokracije i populizma svojom – jamačno s oslonom na Hannu Arendt – lekturom progresivne, populističke demokracije pokreta.

Taj novi pogled Margaret Canovan ipak otvara važan analitički uvid. Ako se polazi od toga da sustav konstitucijske demokracije međusobno napeto po-

vezuje dva strukturalna načela (Vorländer, 2000; Mény i Surel, 2002), tada se u populizmu može vidjeti korektiv. Ustavna demokracija sastoji se od dva stupa, pri čemu jedan, onaj konstitucijski, utemeljuje najviši autoritet političke zajednice u pravu. Pravna država, odnosno formalno načelo *rule of law* nije samo medij u kojemu se ostvaruje moderno, demokratski legitimirano djelovanje, već također i medij koji je po svojoj genezi ponajprije sredstvo ograničavanja državne moći i jamac individualnih ljudskih i građanskih prava. Prvenstvo ustava, nerijetko podloženo vlastitom institucijom ustavnoga sudstva, postoji tada i naspram demokratskih većina. Ponajprije je liberalna tradicija Johna Stuarta Millata i Alexisa de Tocquevillea ukazala na, s jedne strane, tu funkciju prava koja štiti slobodu te, s druge strane, na ugrožavanje demokracije većinskim načelom koje može tiranizirati. Drugi, demokratski stup, traži za sebe najviši autoritet koji je zasnovan izravno na suverenosti naroda. Tu se može nadovezati pozitivno tumačenje populizma. Prema tome, populističke pozicije i pokreti nastaju onda kada konstitucijska demokracija izgubi svoju ravnotežu između oba stupa, demokracije i konstitucionalizma. Osjećaj da se odnos napetosti jednostrano pomaknuo u korist predstavničkih, pa i sudskih institucija te pretpostavka da bi predstavnici mogli djelovati sa sve veće distance spram predstavljenih izazivaju populističke reakcijske uzorke, koji pozivajući se na "glas naroda" ili "običnoga čovjeka" zahtijevaju restituciju demokratske komponente – prvenstveno njihova neposrednoga izraza – koji nije posredovan institucijama i predstavnicima. Ako se dakle ovdje populizam – koji je situativan i koji u cjelini respektira institucijski ustav demokracije – shvati

kao korektura ustavne demokracije koja je izgubila ravnotežu, tada se može jamučno priznati da populizam ne ugrožava demokraciju, nego da prije djeluje kao liječenje zdravim stanicama.

Dakako, čini se da su prijelazi blagi te postaju problematični ponajprije tamo gdje populizam razvija patološki odnos spram demokracije. Populisti vrše pritisak na mehanizme konstitucijskih kontrola i ravnoteža. U pravilu se ne odlikuju snažnim poštovanjem načela diobe vlasti i raspodjele moći. U pučkih tribuna prizivaju moć naroda. Tome temeljnom populističkom stajalištu protuslovi ovlast nadzora zakona od strane posredno izabраниh sudaca. To su posljednjih dvadeset godina pokazali brojni primjeri i u zapadnoeuropskim te u srednjoeuropskim i istočnoeuropskim tranzicijskim državama. Populizam nema povjerenja u sve one institucije koje imaju stanovitu institucijsku autonomiju spram političke svakodnevne djelatnosti, kao što su ustavni sudovi ili središnje banke. Teritorijalne i funkcionalne podjele moći protive se očuvanju narodne volje proglašene nedjeljivom. Istodobno s tim populističkim nepovjerenjem u institucije liberalne i konstitucijske demokracije postoji i podcjenjivanje te ponekad poricanje ustavno zajamčenih prava etničkih, nacionalnih, kulturnih i vjerskih manjina. U cijelosti se to nepovjerenje prema institucijskim postupcima konstitucijske demokracije i nestrpljivost s njima jedva mogu vrednovati kao potvrda demokratskih obnoviteljskih kvaliteta populističkih pokreta. I onda kada bi mu se željelo potvrditi djelomice inovacijske i progresivne učinke, populizam ostaje krajnje ambivalentan u svome odnosu prema modernoj, konstitucijski zaštićenoj i utemeljenoj demokraciji: "Politika u predstavničkoj

demokraciji općenito daje prioritet posredovanju putem institucija pred karizmom, postojanju 'kočnica i ravnoteža' kako bi se ograničila diskrecijska moć političkih vođa, te široko uvriježenoj praksi postizanja sporazuma pregovorima političkih elita" (Arditi, 2003: 26). Tu populizam protuslovi temeljnim načelima i postupcima demokracije.

Populizam i demokracija ne mogu se usuglasiti ni s predstavničko-teorijskih gledišta. Populizam u svojoj srži počiva na iluziji jedinstva u sebi samome. Pričin organskoga jedinstva političke zajednice (Lefort, 1991) ima prednost što može potvrditi identitet jasno i jednoznačno definiranoga političkog kolektiva i koristiti ga protiv činjeničnosti napornoga i dugotrajnoga demokratskog procesa. Taj se proces "polaganoga bušenja debelih dasaka" (Max Weber) odlikuje ponajprije artikuliranjem i izjednačavanjem konfliktnih interesa i utoliko je zrcalo nezaobilaznoga pluralizma modernoga svijeta. Ali to populizam poriče. Njegova fikcija homogenoga političkog jedinstva generira logiku koja ideju razlike i drugoga eliminira iz predodžbe o demokraciji. Te imaginacije jedinstva, identiteta i političke zajednice – u njemačkome kontekstu semantički posebno kodirane kao "narodna zajednica" – postaju sučeljem populizma i demokracije. Međutim moderne demokracije moraju ustrajati na tome da se pluralnost vrijednosti i interesa može uskladiti *pro tempore* jedino putem nužno konfliktnih procesa oblikovanja volje i odlučivanja. Demokracija se zasniva na ideji otvorenoga društva koje se od slučaja do slučaja integrira preko političke razine, a populizam na imaginaciji zatvorenoga i homogenoga kolektivnog jedinstva koje svoj neposredni izraz nalazi u navodno jedinstvenoj narodnoj volji.

Međutim suvremena demokracija sama očituje razvoje koji se mogu tumačiti kao prikrivena populistička transformacija. To je ponajprije političko-medij-ski kompleks, koji izaziva strepnje da se reprezentacijska demokracija pretvara u "prezentacijsku" (Sarcinelli, 2003), stvarajući pritom populističke političke uzorke. S jedne strane, moderni audio-vizualni masovni mediji uspostavljaju virtualnu neposrednost političke reprezentacije: politika, političko osoblje, govori neposredno narodu a da ne upućuje na posredovanje političkih stranaka ili drugih intermedijarnih organizacija ili postupaka. S druge strane, transformacija stranačkoga sustava te labavljenje, odnosno rastakanje uske vezanosti za milje rađa gotovo neograničenu personalizaciju političkoga procesa. Ništa nije zanimljivije od konkurencije i konflikta lica. To je trenutak populističkih figura vođa, koji umiju neposrednim, preko medija savršeno insceniranim obraćanjem pridobiti velik dio birača. Ne može se samo na fenomenima desnoga populizma uočiti da je to strategija i nova strukturalna šansa populizma. Vođa Novih laburista Tony Blair izjavio je u izbornome govoru koji su, naravno, istaknuto prenijeli masovni mediji: "To su

vođe bez stranačkih pristaša, bez stranački obojenih programa i vlada koje se ne zasnivaju na strankama, već na interesima naroda kao cjeline" (prema Mair, 2002: 96). Tako oba razvoja, promjena oblika političkoga natjecanja i medijska dominacija, pridonose populističko-plebiscitarnoj transformaciji liberalne demokracije, upućene na složene nužnosti posredovanja (Decker, 2003). Očita je opasnost u tome, ali da tu opasnost stvara metamorfoza same demokracije, to je novi i na koncu prijeteći problem. Populizam tu postaje takoreći suputnik moderne masovne demokracije, on postaje njezinom dugom sjenom (Arditi, 2003: 20). To nije štetno sve dotle dok je demokratski temeljni poredak intaktan i sposoban pokrenuti otpore. Međutim ako već iz antike poznati lik demagoga ovlada još i medijima i zaposjedne središnje položaje državne moći, tada više nije daleko odmak u jedan oblik totalne vladavine. Pokraj dobroga populizma, koji u određenim situacijama oživljava i obnavlja demokraciju, te lošega, koji je sklon autoritarizmu, ali se ipak može nadzirati, pojavljuje se odvratni populizam koji uništava demokraciju. Problem je u tome što tek kasnije rođeni znaju o kojemu je populizmu riječ.

*S njemačkoga preveo
Tomislav Martinović*

LITERATURA

- Arditi, B. (2003) Populism, or, politics at the edges of democracy. *Contemporary Politics* 5 (1): 17-31.
- Canovan, M. (1981) *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, M. (1999) Trust the People! Populism and Two Faces of Democracy. *Political Studies* 47 (1): 2-16.
- Decker, F. (2003) The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft* 3: 47-60.

- Lefort, C. (1991) *Démocratie et représentation*, u: D. Pecant, B. Sorj, ur., *Métarmorphoses de la représentation politique*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- Mair, P. (2002) Populist Democracy vs. Party Democracy, u: Y. Mény, Y. Surel, ur., *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave, str. 81-98.
- Mény, Y., Surel, Y. (2002) The Constitutive Ambiguity of Populism, u: Y. Mény, Y. Surel, ur., *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave, str. 1-21.
- Sarcinelli, U. (2003): Von der repräsentativen zur präsentativen Demokratie. Politische Stilbildung im Medienzeitalter, u: H. Vorländer, ur., *Zur Ästhetik der Demokratie. Formen der politischen Selbstdarstellung*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, str. 187-199.
- Vorländer, H. (2000) Die Suprematie der Verfassung. Über das Spannungsverhältnis von Demokratie und Konstitutionalismus, u: W. Leidhold, ur., *Politik und Politeia. Formen und Probleme politischer Ordnung*. Würzburg: Königshausen & Neumann, str. 373-383.